

хачів геній не міг би відкрити себе. Ідеї генія мусить хтось восприняти. „Восприняти“ не значить вбрати в себе, як губка вбирає воду; а так піддатись їх впливові, щоб наступило якраз самовідкриття. Ідеї генія, як символи, лише зачіплюють психіку читача, а по таким зачіпленню, він починає розуміти себе, самовідкривається і в ідеї - образи генія впливає зміст, що є властивий психіці його — читача.

Візьмімо, напр. ідею — образ з „Мені однаково“ Тараса Г. Шевченка:

„Та не однаково мені,
як Україну злії люди
присплять лукаві і в огні
її окрадену збудять,
Ох, не однаково мені“...

Даний образ-ідея, а зміст який? Ріжний — в залежності від психіки читача. Образ може бути незрозумілий читачеві. Оповідать, напр., що Драгоманів переклав цей вірш одному французі; француз сказав, що це нісенітниця, бо як можна когось в огні збудити. В наші часи у згаданий образ вкладали такий зміст: російський уряд приспав Україну, її визискуючи, але в огні соціальної революції її збудив. Розуміють нині так: московські більшовики агітацією, що мовляв, ми брати ваші, приспали Україну, а потім обікрали і в огні повстань її збудили; по цей день вона кладе безчисленні жертви. Який саме стан України, у поетичному захопленні, розумів Т. Г. Шевченко — це тайна.

Геній творить огненні образи - ідеї, щоб ними заставляти других думати і страдати. Яка сила примушує генія, висловлюючись вульгарно, лизати власну лапу і так творити огненні ідеї? Це теж тайна. Лише можна констатувати, що поетичне захоплення знаходить несподівано, навіть проти волі поета. Про своє пророче захоплення так каже Єремія: „і подумав я собі: не споминатиму про Нього (Бога) і в Його іменню не буду більше промовляти; та в серці в мене мов би огонь запалав, утаєний в костях моїх; я силкувався зупинити його, тай не здолів“ (20, 8).

Геній — син свого народу, приналежить до даної епохи. До кого він говорить, ті — є теж діти свого часу. Тому, щоб зрозуміти генія, треба пізнати світогляд того народу і ближчого оточення генія, починаючи від рідної семі. Зрозуміти генія не значить показати те, що він хотів сказати; а освітити те, що він у дійсності сказав; сказане ним є приналежністю цілого людства, а впершу чергу його народу.

Чим досконаліша ідея, тим більший круг людей вона захоплює; зявившись серед даного народу, вона визволяється від національних прикмет і стає приналежністю цілого людства. Вище згадана поема Т. Г. Шевченка наскрізь політична; написана для українців; ідеї - образи її пристосовані до даних історії України; але коли з них зняти українську барву, вони не теряють своєї

сили; а, навпаки, набувають вселюдського значіння. Зрозуміти генія — значить також показати, що у його образах-ідеях, oprіч національного забарвлення, є позанаціонального, вселюдського.

II.

Поему Т. Г. Шевченка інтерпретували Б. Грінченко, Шурат, Гординський, Цісик, Сімович, Айзеншток і недавно академік С. Смаль-Стоцький,¹⁾ але все ж, здається, не все сказано, не все у порядку.

Перш за все інтерпретатори, свідомо чи несвідомо, не підкреслюють, що поема написана під церковним впливом. Якраз, всі образи-ідеї взяті як не зі Св. Письма, то з церковних пісень. Це природно, бо Т. Г. Ш-ко ще за молодих літ знав і Св. Письмо, і церковні пісні. Щоб переконатись у цьому, досить порівняти речення поеми з відповідними місцями Св. Письма і церковних пісень.

У Т. Г. Ш.:

„Тільки я мов окааний і день і ніч плачу“...

„оглухли, не чують...“

„людей запрягають в тяжкі ярма“;
„що добре ходите в ярмі“; ярмо — образ неволі;

„Побачите, які будуть жнива“;

„Сонця правди дозрівать“;

„Не чули б у Бога вашої хули“
„Не покивали б на вас головою“;
„одцурається брат брата...“
„Дим хмарою заступить сонце“!

„Умийтися, образ Божій... не скверніте...“

„Невчене око загляне їм в саму душу глибоко“; „дознаються небожата... тай засудять... і премудрих немудрі одурять“;

У св. Письмі або Церк. пісні:

„Без упину виливає сльози око мое“; „я стався сміховищем усьому народові мому“ (плач Єремії 3, 14, 49); „я плакав би день і ніч“... (кн. Єремії 9, 1).

„Та вони не слухали мене, не нахилили вуха свого“ (Єрем. 7, 26); „затверділо бо серце народу цього, й ушима тяжко чують“ (Мф. 13, 15).

„розірву ярмо царя Вавилонського“; „Зняв... Ананія деревляне ярмо з Єремїної шиї...“ (Єрем. 28, 4, 10).

„Сіяли пшеницю, а пожали тернину“; „соромитиметься вашого врожаю через палаючий гнів Господень“ (Єрем. 12, 13).

„Кланятися сонцю правди“
(Церк. пісн.).

„Хула на Духа не проститься“;
(Мф. 12, 31; а також 27, 39).

„і хапатиме за полу брат брата“ (Ісаїя, 3, 6); „стане земля... горющою смолою“ (Іс, 34, 9).

„Обиймітися, станьте чистими...“
(Ісаїя, 1, 16).

„Хвалю Тебе, Отче Господи Неба і Землі, що Ти втаїв се від премудрих і розумних, а відкрив еси те недоліткам...“ (Мф. 11, 25); „Погублю премудрість премудрих...“ „Чи не обернув Бог премудрість світу цього в дурощі“; „немудре світу вибрав Бог, щоб осоромити премудрих“.
(Ап. Пав. і. Коринт. 1, 19, 20, 27).

¹⁾ Університетський Збірн. 1930 р. Прага ст.12. Там же подана література

„Замість пива праведную кров із ребер точать ..“

„Прочитайте... щоб не сонним снілись всі неправди...“

„Правда, правда, наїдалися, (запорожці) а вам тепер вадить...“

„Прийдіте, пиво пієм нове...“
(2-га пісня великодн. Канона)

„Я на пророки ложних снів, говорять Господь, що розказують їх і зводять з ума люд мій своїми брехнями й оманюю...“ (Єрем. 23, 32).

„Батьки їли терпке - кисле (гро, ни), а в дітей на зубах оскома...“
(Єзек. 18. 2).

В світлі Св. Письма і церковних пісень стають зрозумілими ті місця поеми, що над ними ламають голову інтерпретатори, одначе без добрих розв'язок.

Наприклад:

Доборолась Україна до самого краю!
Гірше ляха свої діти її розпинають,
Замість пива праведную кров із ребер точать“.

Акад. Смаль - Стоцький вияснює це місце так: „праведную кров із ребер точать замість пива — праведную — нічим нікому невинну, замість пива — так як пиво, чим поет хоче виразити велику скількість крові.¹⁾ Перш за все, що подібного має кров до пива; друге, що варта ця символіка — кров — пиво? ²⁾ Слідом за акад. Смаль-Стоцьким ідуть молоді студенти, що вже викидають „замість“ з поеми, а просто читають: „так, як пиво праведную кров із ребер точуть“.³⁾ Це вже зміна тексту. Але чи є у цьому потреба?

Не знаю, як тепер, а років сорок тому на Правобережній Україні навіть малі діти знали на пам'ять великодний Канон. Без сумніву, знав його і Т. Г. Ш—ко. А друга пісня Канона звучить так: „прийдіте, пиво пієм нове, не от камене нетліна чудодіємое; но нетлінія істочник із гроба одождівша Христа, в нем же утверждаемся“. Мойсей у пустині ударив жезлом по скалі і потекла вода зі скали; піснь кличе пити не цю воду, а „пиво нове“, що тече з джерела вічного — Христа, що через Нього Мойсей чудо створив. Нове пиво тече з вічної любови Христа. Напиймося цього пива; цієї любови. Любим один одного так, як Христос полюбив нас. Т. Г. Ш—ко кличе своїх земляків, щоб вони полюбили Україну; напились цієї любови; цього нового християнського пива; і докоряє тим із них, котрі замість любови — нового пива, кров точать з ребер многострадалної України. Хто напоений любовю Христовою, той не буде точити з Його ребер крові; хто напоений любовю до України, той не буде розпинати її і точити з її ребер кров. Так, гадаю, треба розуміти сумнівне місце поеми і тоді не буде потреба міняти її тексту.

Які обвинувачення ставить поет своїм землякам?

¹⁾ Ibid — ст. 40.

²⁾ „Пиво“ у наших піснях зустрічаємо: „а од пива болить спина, а од меду голова, купи ж мені горілочки, щоб я була здорова“; „куплю тобі горнець меду, ще й два пива“; але такої символіки „кров — пиво“ не надибаємо.

³⁾ „Поступ“, Прага, Березень. Ст. 52. 1932: Шевченківське число.

Перш за все такі; „кайданами міняються, правдою торгують, і Господа зневажають. Людей запрягають в тяжкі ярма; орють лихом, лихом засівають“; „і знову шкуру дерете з братів незрячих гречкосіїв“. Мінятись кріпаками, за гроші в судах добувати виправдання або обвинувачення, накладання на підданих — кріпаків чималих тягарів — це були явища звичайні у часи поета.

Ці обвинувачення мають універсальний характер; тобто їх можна зустрінути в історії кожного народу в часи його морального занепаду. В таких гріхах обвинувачували своїх земляків і жидівські пророки.

Далі поет ставить у вину своїм землякам те, що вони стоять на фалшивій дорозі, а саме: — пруться на чужому добувати таку мудрість, що од неї жадної користи нема. У чім дефекти тієї мудрости? Вона дає лише гарні слова, що у житті не здійснюються; та мудрість на словах, а не на ділі; „а ви претеса на чужину шукати доброго добра, — каже поет — добра святого, волі, волі, братерства братнього!.. Найшли! Несли, несли з чужого поля і в Україну принесли великих слів велику силу, тай більш нічого“... Та мудрість — то ідеї французької революції: свобода, рівність і братерство. Але навіть у самій Франції здійснили тільки політичну свободу, а рівність і братерство і по цей день не здійснено. Та мудрість, по думці поета, веде до безбожжя: „і все те бачив і все знаю, нема ні пекла, ані раю, немає й Бога, тільки я“... Ця мудрість уже в часи поета породила російський нігілізм.

Шкода від такої мудрости та, що ви зробились нещирими, дволичними; „кричите, що Бог создав вас не на те, щоб ви неправді поклонялись; а хилитесь, як і хилились, і знову шкуру дерете з братів незрячих гречкосіїв“. Проповідь „безбожжя“, як мода, вищий тон, ознака учености на ті часи, мало того, що є хула на Бога, а й не до вподоби українському народові, тому не диво, що він „покиває головою“ і скаже: „от орли“. Мудрість земляків Україні не потрібна. Український кріпак, як уміє, творить добробут; а його старший брат, вчений пан не творчий елемент, а паразит, „смердячий гній на чистій... землі“. Тому поет каже: „ох як би то сталося, щоб ви не вертались (з чужини); щоб там і здихали, де ви поросли; не плакали б діти, мати б не ридала (бо може б панщини не було, або була б лекшою); не чули б у Бога вашої хули; і сонце б не гріло смердячого гною на чистій, широкій, на вольній землі; і люди б не знали, що ви за орли і не покивали б на вас головою“...

Думки Т. Г. Ш. про мудрість для нашої доби пророчі. Мудрість та правдива, що її в даних умовах можна здійснити. Шкода праці і часу на творення такої мудрости, таких теорій, ідеологій, що їх здійснити не можна. Всі ми знаємо, скільки за останні часи на Україну принесено „з чужого поля“ нездійснених теорій; „великих слів велика сила“; одна, свідома чи не свідома, демагогія; а правдивої мудрости не було.

Однак поет не вважає своїх земляків за живих трупів, нездібних до переродження, інакше він не писав би їм послання і не погрожував би страшним судом ще тут на землі. Наслідки суду будуть страшні: „Заговорять і Дніпро і гори! Потече сто ріками кров у синє море дітей ваших... І не буде кому помагати! Отцурається брат брата і дитини мати, і дим хмарою заступить сонце перед вами і на віки прокленетесь своїми синами“. Засудять вас ваші ж кріпаки: дознаються небожата, чия на вас шкура тай засудять... і премудрих немудрі одурять“. Останні слова не значать те, як гадає Ак. Смаль-Стоцький, що не повірять вам, розкриють усю фалшивість вашої душі і вас премудрих, вас мудрагелів засудять, бо може небожата і не зрозуміють їх мудрости, а те, що „незрячі гречкосії“, „небожата“ розеднані з своїми старшими братами, культурно незв'язані з ними — самим фактом свого існування осудять їх. Образ взятий з Св. Письма (Ап. Пав. I. Коринт I, 19—27, Єрем. VII 8—9; IX, 23): З одного боку первісні християни — не вчені, не багаті, не шляхетського роду; з другого — вища кляса — грецькі і жидівські мудреці, що не мають впливу на нижчу клясу, котрій християнська наука миліша; цей факт дає привід Ап. Павлові сказати: немудре світу вибрав Бог, щоб осоромити премудрих (1 ст. 27). Який політичний ідеал дає всім землякам поет?

„Подивіться, каже поет, на рай тихий, на свою країну, полюбіте щирим серцем велику руїну! Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю не шукайте, не питайте того, що не має і на небі, а не тільки на чужому полі... В своїй хаті — своя й правда і сила і воля“.

Українська держава — це політичний ідеал поета. Тільки у своїй державі може бути своя правда, тобто свій правопорядок; у чужій державі, під чужою владою — чужий правопорядок; окупант накидає своє право окупованому; тільки у своїй державі народ приходять до своєї сили, тобто у повній мірі використовує Богом дані йому скарби — науку, мистецтво, техніку; тільки у своїй державі можливий вільний політичний розвиток.

Поет бачив, що цього ідеалу не досягнуто. Він відчував страшну тугу за цим ідеалом; але знав, що тужать за ідеалом, хоч і не в такій мірі, і його земляки; бо забути ідеал також не можливо, як не можливо чоловікові забути, що він чоловік.

Проти туги мусять бути ліки. Нормальний лік це невпинна діяльність надздійсненням ідеалу. Але є й другі ліки: гумор і чваньство.

Оскільки перший нешкідливий, остільки другий погубний. Поет у поемі про гумор не згадує, за те сильно картає чваньство земляків¹). Чваньство тим шкідливе, що воно „угашає“

¹) Гумор, як лік від душевної туги, зустрічаємо у деяких наших приповідках, напр.: не того я плачу, що мама вмерла, а того, що в ноги змерзли; не тратьте куми сили, пускайтеся на дно; У Т. Г. Ш. сумна поема „Тарасова ніч“ закінчена гумором: „пішов кобзар по улиці, з журби як заграє! Кругом хлопці навприсядки, а він вимовляє: нехай буде отакечки; сидіть діти у за-

духа, здержує енергію, припиняє самокритику і рух вперед, бо пощо йти вперед, коли в минулому було так гарно; фалшує історію, привчає спати й спати на волі, впиваючись насолодою огляду минувшини. Чванство не вилічує туги за ідеалом, як не вилічує чоловіка від журби горівка; бо поки п'яний, тай веселий; а проспався, то журба ще сильніша¹).

Поет гостро реагує на чванство земляків: „раби, підніжки грязь Москви, Варшавське сьміття ваші пани ясновельможні гетьмани! Чого ж ви чванитеся, ви, сини сердечної України? Що добре ходите в ярмі, ще лучше ніж батьки ходили? Не чвантеся! З вас деруть ремінь, а з їх бувало й лій топили. Може чванитеся, що брацтво віру заступило? Що Синопом, Трапезунтом галушки варило? Правда, правда: наїдались, а вам тепер вадить, а на Січі мудрий німець картопельку садить... А чванитеся, що ви Польщу колись завалили! Правда ваша! Польща впала, тай вас роздавила.

Не вільно думати, що тут поет висловив ясно критично-негативне відношення до минулого України, що над тим минулим треба поставити хрест; ні; поет зазначив лише головний гріх нашої історії, а саме: наші предки по весь час змагали до власної Держави, але через свої гріхи вдержати її не могли; правда, правда наїдались, а вам тепер вадить; бо на Січі не ви садите картопельку, а мудрий німець; не ви порядкуєте, бо то не ваша держава; батьки мали державу, але не вмiли її вдержати; оцей гріх вам вадить; батьки їли кисле, а у дітей на зубах оскома (Єзек. 18, 2). В цілому українському русі, повному помилок і гріхів є одно вічне — це змагання до власної держави. Гріхи супроти цього змагання, вільні чи не вільні мусять бути спокутувані і в такий спосіб направлені²). Щоб направити гріх, треба його знати. Тому поет закликає земляків: „учіться брати мої, думайте, читайте... Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снілись всі неправди, щоб розкрились високі могили перед вашими очима, щоб ви розпитали мучеників: кого, за що розпинали. Наша історія, по думці поета, в оповіданню чваньків не правдива як сон, а ви постарайтесь її побачити наяві. Порівняння неправдивого оповідання зі сном взяте, можливо,

пiчку“. „Козацька мати“ Гулака-Артимовського це не глум, не насмiшка, а смiх через сльози. Мені здається, що критики не доцiнили цього вiршу Гулака-Артимовського; не побачили у ньому великої туги за Україною, прикритої гумористичними словами. У гумористичних вiршах шкiльного походження, напр.: сяде Адам прямо рая, наготу свою покриває, А ти Ево не журися, та до мене пригорнися; ой прошу ж я тебе...

¹) Чванство страшенно було поширене у москалів. Голосне „шапками їх закидаєм“ не вивелось ще й сьогодні. У свій час проги чванства Крилов написав свою байку про гусей, що Рим спасли; закінчив її так: „тим гусям була і честь, а ви годитесь лише на печеню“. Зле, коли чоловік не має національної гордості; але зле й тоді, коли та гордість переходить у чванство. У всьому мусить бути міра.

²) Віра в те, що гріхи батьків мусять покутувати нащадки, була у всіх народів; цю віру висловив і Т. Г. Ш.: „а ти гріх мій спокутуєш в людях ситого, безбатьченком!... (Катерина).

з кн. Єремії 23, 25—32: „я чув, що говорять пророки, та як вони в моє ім'я неправду прокують. Вони говорять: я бачив сон, я бачив сон. Невже у них на умі своїми снами довести мій нарід до того, щоб забув моє ім'я... Пророк, що бачив сон, нехай же й оповідає його за сон, а в котрого моє слово, то нехай і переказує моє слово вірно. Хіба ж половина й чисте зерно все одно...?“

Гріхи предків треба спокутувати. Покута не легка, особливо для духовних вождів народу. Тому поет правдиво каже: „я ридаю, як згадаю діла незабуті дідів наших: тяжкі діла! Як би їх забути, я оддав би веселого віку половину; отака то наша слава, слава України“. Акад. Смаль-Стоцький розуміє це місце так, що для поета тільки й втіхи, що згадувати тяжкі діла дідів. Коли б сталося так, що він їх забув, то він оддав би веселого віку половину, щоб тільки повернено йому цю втіху (ст. 42). Коли б спомин про діла дідів був справді втіхою для поета, то пощо він, згадуючи „ридає“ і зве діла „тяжкими“? Для великих людей спомин про гріхи дідів ніколи радістю не буває.

Вище наведені гострі слова поета про минуле України звертають найбільшу увагу інтерпретаторів: одні бачать у них осуд поета всього нашого минулого та зречення колишнього безкритично-романтичного захоплення цим минулим; Другі кажуть, що у них поет висловив дуже критичне відношення до Московщини та до її рабів з-поміж українців. Перші перебільшують, другі недоговорюють. Коли зважити, що у цілому українському русі було змагання до власної держави: зусилля вдержати її, то поет не осудив цих зусиль, а осудив смертельний гріх наших предків — опортунізм, орієнтацію то на Москву, то на Варшаву; „також як кров свою лили, каже поет, батьки за Москву і Варшаву, і нам, синам, передали свої кайдани — свою славу“.

У цілому поет на значіння науки історії дивився тоді поглядом загально-російським, що його висловив устами літописця з Бориса Годунова, А. С. Пушкин: „да відають нащадки православних землі рідньої минулу судьбу; своїх царів за добро і добрі діла прославляють, а за зло і темні діла Спасителя смиренно умоляють“.

Поет жаліє земляків, Він бачить, що щастя вони не мають. Мудрість, що її за дорогу ціну вони добувають на чужині, добра не дає. Смакування історії, примашчене чваньством в роді „поема вільного народу“, „Брути і Коклеси“ не може вгамувати душевної туги за ідеалом. Без праці на рідній землі, серед ріднього народу немає щастя. „Нема на світі України, каже поет, немає другого Дніпра“; „Бо хто матір забуває, того Бог карає; того діти цураються, в хату не пускають; чужі люди проганяють і не має злomu на всій землі безконечній веселого дому“. Душевно незадоволений чоловік вічно злий; а злomu ніде нема радості¹⁾.

¹⁾ Тут поет вказав на загально-російське явище, що на нього у свій час вказували російські поети А. Грибоедов, А. С. Пушкин. Російський інтелігент, вихований на чужині, позбавлений участі у політичному житті країни через

